

בענין משנה סדר מעשרות

במס' ביצה דף יג, ע"ב איתא "גופא א"ר אבהו א"ר שמעון בן לקיש מעשר ראשון שהקדימו בשבליים (שבא הלוי ולקח מעשר ראשון מהישראל לפני שהפריש הישראל תרומה גדולה ואז אם היתה התבואה בשבליים, היינו לפני מירוח) פטור מתר"ג שנאמר "והרמותם מננו תרומת ה' מעשר מן המעשר", מעשר מן המעשר אמרתי לך ולא תר"ג ותרומת מעשר מן המעשר א"ל רב פפא לאביי אי הכי אפילו הקדימו בכרי (לאחר מירוח) נמי א"ל עליך אמר קרא "מכל מתנותיכם תרימו את כל תרומת ה'" ומה ראית? האי אידגן והאי לא אידגן. ושם הקשו התוס', ד"ה ומה ראית וכו' וז"ל "היכי אסיק אדעתיה דמקשה לומר איפכא דבשבלין יהא חייב ובהקדימו בכרי יהא פטור, אם הוא חייב בשבליים כ"ש בכרי" וביאור קושייתם דמרוח הוי השעת חובה של תרו"מ ולאחר מירוח תמיד הסברא נותנת יותר לחייב. וע"ש מה שתירצו דבאמת אין הכוונה של המקשה לומר איפכא, וא"כ אין הפירוש "ומה ראית" של סוגיין כמו בכל הש"ס. עיין בדבריהם וכן בשבת דף קכו, ע"ב, בתד"ה האי אידגן ובעוד כמה דוכתי בזה.

אבל ברש"י ד"ה ומה ראית פירש להדיא כוונת הש"ס כמו בכל מקום, דנימא איפכא, ולדבריו הדרא קושיית התוס' לדוכתא, ומצאתי בתוס' רא"ש לעירובין דף לא, ע"א (ובעוד כמה מקומות) שכתבו בשם רבינו מאיר ליישב קושיית התוס' דמסתבר לחייב הלוי כשהקדימו בשבליים דהוה ליה לידע שלא הופרשה תרומה גדולה שאין דרך להפרישה בשבליים (שהרי עדיין לא חל החיוב) אבל בכרי סבור הלוי שכבר הורמה התרומה ולכן פטור עכ"ד.

ולכאורה תירוץ זה צ"ב, דאנן בחיוב התבואה עסקינן, האם תבואה זאת חייבת או פטורה בעצם החפצא שלה. ומה לי ידיעת וסברת הלוי בזה? ואיך סברת הלוי מעלה או מורידה לעינין חיוב החפצא? וגם צריך ביאור מהו יסוד המחלוקת בין התוס' והרבינו מאיר. גם יש לעיין למסקנת סוגיא זו דיש קרא לפטור מעשר ראשון שהקדימו בשבלין בתר"ג ולחייב אם הקדימו בכרי. מהו עיקר הסברא. כלומר האם הסברא הפשוטה נותנת לחייב בתר"ג אם דילג עליה, ורק לאחר שיש פסוק המלמד שפטור צריכים עוד פסוק שלא נאמר שהפטור הוא גם לאחר מירוח אלא קמ"ל דהפטור הוא רק לפני מירוח. וא"כ לעולם מה שיש חיוב לאחר מירוח זהו החיוב המקורי. או להפך שהסברא נותנת דלעולם יהא פטור ומשום הקרא ד"כל מתנותיכם" היתה הוה אמינא דמצד גזה"כ יהיה חייב קמ"ל דהחיוב נתחדש רק לאחר מירוח, וחיוב זה הוא חיוב חדש דנתרבה מכת גזה"כ.

והנה הנך תרי קראי איירי במעשר ראשון שהקדימו לתרומה גדולה. ויש לעיין מהו הדין בשאר המעשרות אם הקדים אחד לחבירו, האם יהיה אותו המעשר שהקדים חייב או פטור מהמעשר שדילג עליו. ולכאורה דין זה יהיה תלוי בחקירה הנ"ל, דאם נאמר דמכח הסברא היכא דליכא קרא אמרינן לחיוב, או בשאר מעשרות יהיה חייב אבל אם הסברא הפשוטה ללא פסוקים היא לפטור, אז בשאר מעשרות יהיה פטור.

ועיין במס' תרומות פ' א' משנה ה' ובמס' חלה פ' א' משנה ג' דמבואר דין שמעשר שני שנפדה פטור מן המעשרות. ודין זה יש לו שני פירושים במפרשים.

(א) דאיירי שהקדים מע"ש לתר"ג ושפדה המעשר שני לאחר מירוח וא"כ מכיון שהקדש פטור מן המעשרות אם בשעת חובתו היתה פטורה, היינו שהיה הקדש בשעת מירוח (עיין חלה פ' ג' משנה ד' ופאה פ' ד' משנה ח') ומשנה זו אליבא דרבי מאיר שסובר מעשר שני ממון גבוה והוי כהקדש, א"כ פטור הוא מטעם הקדש.

(ב) דמתניתן איירי שהקדים מע"ש לתר"ג ושנפדה אפילו לפני מירוח. וכל זמן שלא נפדה פשיטא דפטור מן המעשרות מטעם הקדש דמתניתן כר"מ וכנ"ל, ולאחר שנפדה הוא פטור מצד הדין שמע"ש שהקדימו בשבלין פטור וכמו במעשר ראשון שהקדימו בשבלין בסוגיין (ביצה דף יג, ע"ב).

והר"ש בשתי המשניות הנ"ל סותר את עצמו דעל המשנה של מס' חלה פירש כפירוש הראשון ובמשנה של מס' תרומות נקט כפירוש השני, והר"ט אלגזי בהלכות חלה אות ב' כבר עמד בסתירה זו.

ועל פירוש הר"ש של מס' תרומות תמה התוס' יו"ט שם, מנין לנו פטור זה במעשר שני, והרי הקרא נאמר רק על מעשר ראשון שהקדימו בשבלין אבל במעשר שני מנלן שיהיה פטור ע"ש. ונראה בזה דס"ל להר"ש בתרומות דפטור זה הוא מסברא וא"כ שייך בכל המעשרות. אבל עדיין אין דברי הר"ש מיושבים לגמרי דהרי משמע דדוקא אם הקדימו בשבלין לפני מירוח או פטור אבל לאחר מירוח חייב ואם הפטור הוא מטעם סברא לכאורה אין לחלק. דמנלן דקרא ד"כל מתנותכם" דילפינן מיניה לחייב לאחר מירוח קאי על כל המעשרות, ועדיין דברי הר"ש צ"ע.

והנה בעצם חקירה זאת האם הסברא נותנת לחיוב או לפטור, נראה לומר דדבר זה תלוי איך נבין הדין דסדר מעשרות. שהרי לכאורה צריך ביאור כאשר יש כרי שטבול לכל המתנות (תר"ג מע"ר ומע"ש) הרי כל הכרי כולו חייב בכל המתנות וא"כ כאשר מפרישים תר"ג למשל איך אותו חלק נפטר ממע"ר ומע"ש ואפילו עשה כל הכרי תר"ג חוץ משיריים ניכרים חלה שם תרומה על הכל ואותו חלק פטור מיתר המעשרות ומותר מיד לאכילת כהנים ולא צריכים להפריש עליו כלל. ופקע שם טבל מיניה. וצ"ב מאיזה דין הוא נפטר משאר מעשרות! ?

ומצאתי שעמד בשאלה זו החזו"א (דמאי סוף סימן ד' ד"ה והא וכו') ושיעור דבריו דכך היא גזו"כ דכל מתנה ומתנה פטורה ממתנות אחרות, ועצם שם מתנה דאית בה פטורה ממתנות אחרות. ובנה דבריו מכח דברי הירושלמי פ' ה' דמע"ש הל' ב' דאיתא שם דילפינן נטע רבעי דפטור מן המעשרות ממע"ש דפטור מן המעשרות. וצ"ב דברי הירושלמי

מאיזה מעשרות מעשר שני פטור? הלא אחר שמפרישים מע"ש אין עוד מעשרות? אלא צ"ל הביאור הוא דילפינן דכמו שיש למע"ש חלות שם מתנה ה"ה לנט"ר, דגם נט"ר נקרא "מתנה" וממילא דפטור הוא מן המעשרות ככל המתנות. דהרי פשיטא דמע"ש הוא מתנה ככל המתנות, ואף דשם זה של מתנה אינו פוטרו מכלום מ"מ במידה שהיו עוד מתנות, מע"ש היה פטור מהן. עכת"ד.

ולפי דברי החז"א נראה דגם אם שינה סדר המעשרות וכמו בהקדים מע"ר לתר"ג הדין נותן שיהיה פטור דהרי מע"ר הוא מתנה ופטור מכל המתנות ותר"ג בכלל. וא"כ רק מגוה"כ הוא שחייב לאחר מירוח. ובאמת לפי הבנה זאת נראה לומר דאינה סתם גוה"כ כי אם כעין עונש וקנס על הך עבירה דשינוי הסדר (דהרי המשנה הסדר עובר על לאו דמלאתך ודמעך לא תאחר, ולא זו אינו רק בביכורים ותרומה כי אם בכל המעשרות. עיין רש"י ותוס' תמורה דף ד, ע"ב) וכ"כ בחזון איש. ודבר זה גם מתבאר מדברי הגמ' בתמורה דף ד, ע"ב דמבואר שם דהלאו של שינוי סדר המעשרות הוא לאו הניתק לעשה ד"כל מתנותיכם תרימו". הרי דהעשה הוא בגדר תיקון על הלאו. ולפי זה נראה דא"ש דברי הר"ש בתרומות שהבאנו. דמעשר שני שהקדימו בשבליים פטור מתר"ג מסברא והקשינו א"כ למה לאחר מירוח הוא חייב. וי"ל דכיון דלאחר מירוח עבר על הלאו דכתבו התוס' דקאי על כל שינוי בסדר מעשרות. ממילא מתחייב בעשה הבא לנתק לאו זה. דכך היא הסברא דבכל דבר שיש את הלאו קאי עליו גם העשה לנתקו. (ובאמת כתב המנ"ח מצוה ע"ב שהלאו הוא רק לאחר מירוח).

אבל יש להבין דין זה, דתר"ג פטורה משאר המתנות ומע"ר פטור ממע"ש באופן אחר. דהפטור הוא מחמת עצם הדין סדר שחדשה התורה. ומשום שהתורה אמרה להפריש תר"ג קודם ורק אח"כ מע"ר ומע"ש הוא כאילו לגבי התרומה גדולה עדיין לא חל החיוב של שאר המעשרות, דכך אמרה תורה קודם תפריש תר"ג ורק אח"כ מעשר ראשון ושני. ומשום שעשה כסדר שחייבה תורה הוא דלא חל חיוב שאר המעשרות על התר"ג — ומצאתי לסברא זו מקור בירושלמי דבפ' א' דפאה משנה ו' תנן "לעולם הוא נותן משום פאה ופטור מן המעשרות עד שימרח (כלומר פאה פטורה מן המעשרות רק אם הפרישה לפני מירוח, דטרם חל החיוב מעשרות, אבל לאחר מירוח אינה פטורה אלא חייב וכמו הפקר דפטור ממעשרות רק לפני מירוח). ואיתא שם בירושלמי "מה שאין כן בביכורים (שאם לא הפרישם עד לאחר מירוח מ"מ פטורים ממעשרות) ולימא אבל בביכורים יהא חייב? (כלומר למה אין דינם כפאה דאחר מירוח חייב) למה נקראו שמם ביכורים שהם בכורים (קודמים) לכל וכל הקודם את חבירו חבירו מתחייב בו".

וע"ש בפירוש הר"ש סירילאו שהבין דחיוב של ביכורים קודם לחיוב של מעשרות דביכורים חיובם חל במחובר לקרקע משא"כ מעשרות דחיובם הוא רק לאחר מירוח (ובמחובר א"א להפריש כלל) וכל שהיובו חל לפני שחל חיוב מעשרות אינו מתחייב במעשרות. וממילא נתקשה שם דהרי גם פאה חיובה עוד במחובר (מצות פאה בקמה) לאחר תחילת הקצירה וזה לפני מירוח ונאמר שפטורים מן המעשרות גם אם הפריש לאחר מירוח כיון שחיובם היה קודם לכך וכמו בביכורים. וע"ש מה שנדחק לתרץ.

ונראה לומר בכוננת הירושלמי דכל הקודם לחבירו. היינו שחייבים להפרישו לפני חבירו מצד דיני סדר ההפרשה, וביכורים חייבים להפרישם לפני תרומה גדולה ואסור בלאו לשנות הסדר דהיינו קרא ד"מלאתך ודמעך לא תאחר" (מלאתך היינו ביכורים ודמעך היינו תרומה) משא"כ בפאה דאין בה דין קדימה כלל מצד סדר ההפרשה. ואע"פ שמצות פאה בקמה מ"מ אין זה דין מדיני סדר ההפרשה כי אם דין מצד חיובי מצות פאה אבל כאשר לא קיים דין זה ולא הפרישה במחובר ועשה מירוח אין שום דין או סדר מה להפריש קודם פאה או תרומה ומעשרות. ואין שום מצוה או לאו בזה. משא"כ ביכורים דילפינן מקרא דקודמים למעשרות. ולפי פירוש זה מבואר בירושלמי הך סברא שהבאנו דעצם הסדר שנקבע בתורה הוא הגורם לפטור כל מתנה הקודמת ממתנות מאוחרות. והיינו טעמא דתר"ג פטורה ממעשרות דקודמת להם. (ועיין בפרק ה' דדמאי סוף הלכה א' וגם שם יש לפרש כן).

ולפי הבנה זאת אם שינה סדר המעשרות בהפרשתו הדין נותן שיהיה חייב להפריש מתנות הקודמות שדילג עליהן. והיינו כאידך צד דחקירתנו. ורק משום גזה"כ למדנו דאם עשה כן לפני מירוח פטור. ועוד יותר נראה לפי צד זה דאין פטור כלל כשהקדים מע"ר לתר"ג אפילו בשבולין. אלא דבקרא נתחדש דכאשר הוא מפריש מהמעשר ראשון תרומת מעשר או ההפרשה הזאת כוללת בתוכה ופוטרת תרומה גדולה, וכאילו הפריש שתיהן. אבל אין הכי נמי דכל זמן שלא הפריש תרומת מעשר עדיין הכרי חייב בתרומה גדולה. ויסוד לזה נראה בהקדם מחלוקת הר"ש והרמב"ם.

בפרק א' ממס' תרומות משנה ה' תנן "אין תורמין מן הלקט ומן השכחה. ומן הפאה ומן ההפקר ולא ממעשר ראשון שניטלה תרומתו" ויש גורסים "שלא ניטלה תרומתו". והר"ש שם גורס שניטלה תרומתו ומפרש דאירי במע"ר שהקדימו בשבילים וכל זמן שלא הפריש תרומת מעשר (היינו שלא ניטלה תרומתו) יכול להפריש ממנו תר"ג על מקום אחר. אבל הרמב"ם בפרק ה' מהל' תרומות הל' י"ג גורס שלא ניטלה תרומתו כלומר דמתניתן איירי בהקדימו בשבילים דכיון דפטור מתר"ג אין להפריש תר"ג ממנו על מקום אחר. ואע"ג דלא ניטלה תרומתו והרי זה טבול לתרומת מעשר אבל מתר"ג פטור מכל וכל, וכיון שכן אין להפריש תר"ג ממנו על מקום אחר. וע"ש במל"מ שהאריך בביאור דבר זה והקשה על שיטת הר"ש איך אפשר לומר שיש להפריש תר"ג ממע"ר שהקדימו בשבילים והרי תבואה זו פטורה מתר"ג. וסיים שם "שדינו של הר"ש כמו זר נחשב בעיניו ע"ש.

אמנם עיקר חידושו של הר"ש גם מבואר בירושלמי פ' א' דחלה הלכה ג' דאיתא שם "מע"ר שהקדימו בשבילים פטור מתר"ג כשהפריש ממנו עליו (מיניה וביה) אבל אם הפריש ממקום אחר עליו לא בדא" (כלומר אם הפריש ממקום אחר עליו, חלה ההפרשה) וזה כדברי הר"ש דלגבי להפריש מכרי זה על מקום אחר או ממקום אחר על כל כרי זה או הוי כאילו כרי זה מחוייב בתר"ג כל זמן שלא הפריש מהכרי מעשר ראשון. וכתבו האחרונים לבאר דין זה (עיין ספר תורת זרעים תרומות פ' א' משנה ה' ובחזון איש דמאי סימן ד' אות כ"ג) דסובר הר"ש דמכח הדרשה "מעשר מן המעשר אמרת לך" דהפרשת התרומת מעשר מכרי זה כוללת בתוכה גם התר"ג ולכן פטור מלהפריש תר"ג בפני עצמה. אבל אין זה פטור

גמור כלל, וכל זמן שלא הפריש התרומת מעשר באמת כרי זה חייב בתר"ג ולכן אם הפריש תר"ג ממנו על מקום אחר חלה ההפרשה דגם כרי זה מחוייב בתר"ג כל זמן שלא ניטלה התרומת מעשר. וכמובן שסברא זו שייכת אך ורק לגבי תרומת מעשר ותר"ג דמכל מקום שניהם תרומה הוו. ולגבן שייך לומר דאחת מובלעת בחברתה ולא שייך לומר כן כלל לגבי מעשר שני שיכלול בתוכו תר"ג וכהשגת התוס' יו"ט על הר"ש שהבאנו לעיל. (ולפי דברינו יצא באמת שהר"ש במשנה דתרומות סותר את עצמו מיניה וביה ומ"מ ראינו כבר ששתי שיטות יש בזה בר"ש עצמו וסותר הוא את דברי עצמו במשנה בחלה וכבר עמד בזה הרי"ט אלגזי).

ולסיכום נראה לומר דהרמב"ם והר"ש פליגי בחקירה דלעיל, מהו הטעם דכל מתנה פטורה ממתנות מאוחרות דלהרמב"ם הטעם הוא מפני שחפצא של מתנה פטורה ממתנות ואם שינה הסדר או הדין נותן שגם יהיה פטור, אבל אם שינה הסדר לאחר מירוח או חייב מצד מצות עשה לנתק את הלאו. (ולשון החזון איש בדמאי ס' ד' אות כ"ד "דהוי כעין מצוה להשיב את הגזל") ומכח העבירה הוא מתחייב אבל בשבליים אין בכלל לאו "דמלאתך ודמעך לא תאחר" וכן כתב המנ"ח מצוה ע"ב (וע"ש שהביא ראיה לזה מדברי רש"י. ובספר מקדש דוד הביא ראי' מדברי רש"י במקום אחר שיש לאו גם בשבליים ובאמת נראה דשאלה זאת תלויה גם בחקירתנו). אבל הר"ש ס"ל דהפטור בכל מתנה מחברתה הוא משום הדין של סדר המעשרות וממילא אם שינה הסדר לעולם הוא חייב ורק במע"ר שהקדימו בשבליים יש גזה"כ דאע"ג דבאמת חייב בתר"ג מ"מ תרומה זו נכללת בתוך התרומת מעשר ואינו חייב להפריש שתי תרומות.

ולפי הנ"ל נראה לבאר המחלוקת בין התוס' והתוס' רא"ש שהזכרנו, והקשינו לפי דברי רבינו מאיר איך סברת הלוי מעלה או מורידה בחיוב החפצא. דכיון שכתבנו שלדעת הרמב"ם כל החיוב להפריש תר"ג מהמע"ר הוא מצד העבירה והלאו שעבר שחייב לנתק א"כ י"ל דאם הלוי לא היה לו לחשוש שעדיין לא הופרשה תר"ג, א"כ עבירה כזו בשוגג אינה מחייבת תיקון כל כך. כך ביאור הסלקא דעתך של הגמ' לפי רבינו מאיר וקמ"ל דגם בשוגג חייב בתיקון הלאו. (וכך נראה פשוט בכל לאו הניתק לעשה דגם בשוגג חייב בהעשה כמו אחד שהשאיר נותר בשוגג מסתברא שחייב בשריפתו). אבל התוס' חולקים וס"ל דעצם הדין נותן לחיוב, דכל מה שמתנה פטורה מחברתה משום שקודמת לחברתה אבל כששינה הסדר חייב. ואין לדון כלל מצד סברת הלוי ודרגת העבירה דאין החיוב מחמת העבירה כי אם מצד עצם החפצא ורק חיובא דהחפצא יכול לקבוע בזה.

ומורם מהנ"ל שכאשר שינה הסדר לאחר מירוח שחייב להפריש תר"ג נחלקו הראשונים אם זה מכח החיוב המקורי שהיה חייב מעיקרא בתר"ג או דהוא חיוב מחודש מצד שעבר על הלאו וחייב לנתקו כדין לאו הניתק לעשה. ואע"ג דזה לכו"ע דהלאו ניתק לעשה כמבואר בתמורה דף ד, ע"ב מ"מ תרי גוויני לאו הניתק לעשה מצינו בש"ס. יש לאו הניתק לעשה שכל החפצא של העשה בא לנתק את הלאו כמו השבת גזילה או שריפת נותר וכדומה דכל העשה נתחדש בגלל עבירת הלאו. ויש לאו הניתק לעשה שבמצות עשה היא מצוה בתורת עצמה ורק דאם עבר בלאו אז העשה גם בכוחו לנתק את הלאו וכגון "תשביתו" דמבואר

בפסחים דף צ"ה דהוי "בל יראה ובל ימצא" לאו הניתק לעשה "דתשביתו" אע"ג דמצות תשביתו קיימת גם לפני שעבר על הלאו כלל. והמחלוקת היא מאיזה סוג הוי הך עשה ש"כל מתנותיכם תרימו".

והנה יש לעיין אם במע"ר שהקדימו בכרי דחייב להפריש תר"ג ותרומת מעשר אם יש דין סדר בהפרשתם, שמפרישים תר"ג לפני תרומת מעשר או"ד דעל חיוב זה אין הלכות סדר. ולכאורה תלוי בשאלה הנ"ל. דאם הך חיובא של תר"ג הוא החיוב המקורי של תר"ג דלא פקע כלל א"כ כמו שתרג' תמיד קודמת לתרומת מעשר הוא הדין בנידון דידן. אבל אם נאמר דהך חיוב הוי דין חדש מחמת תיקון הלאו א"כ בחיוב מחודש זה לא מצינו הלכות סדר.

ונסתפקתי מהו הדין במע"ש שהקדימו בכרי שחייב להפריש ממנו תר"ג כמבואר לעיל האם אחר שהפריש התרג' מהמע"ש אז פקע דין מעשר שני מאותה תרומה ויש לה רק קדושת תרומה או"ד שכיון שכבר חלה קדושת מע"ש מאחר שקרא לו שם מע"ש שוב לא פקע, ואותה תרומה גדולה שתי קדושות עליה, קדושת תרומה וקדושת מע"ש וצריך להביאה לירושלים ושם יאכלוה הכהנים. אם נאמר כהצד שביארנו שכל מתנה פטורה מיתר המתנות ועצם שם מתנה דאית בה פוטרו, ומשום כך כשמפריש תר"ג פקע דין טבל של מע"ר ומע"ש מכח שם תר"ג א"כ י"ל דהוא הדין דשם תרומה גדולה מפקיע שם מע"ש עצמו, וכמו שמפקיע שם טבל דמעשר שני ה"ה דשם תרומה מפקיע עצם קדושת מע"ש.